

GÖKALP'İN BİR DEĞİŞİM DİNAMİĞİ OLARAK KÜLTÜR-MEDENİYET TEORİSİ

Celaleddin ÇELİK

Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi ABD.

Özet

Bu makale Ziya Gökalp'in kültür ve medeniyet teorisini bilgi sosyolojisi perspektifinde incelemeyi amaçlamaktadır. Buna göre Gökalp'in tipolojik yaklaşımı tarihsel ve toplumsal arka planı içinde değerlendirilmiştir. Bu çerçevede kültür ve medeniyet teorisi sosyolojik temelleri aranmaksızın, Türk ulusal kimliğinin inşası için pratik toplumsal temellere dayalı olarak üretilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Ziya Gökalp, Kültür, Uygarlık, Bilgi Sosyolojisi.

GÖKALP'S THEORY OF CULTURE-CIVILISATION AS A DYNAMIC OF CHANGE

Abstract

The present article aims to analyse Ziya Gökalp's theory of culture and civilisation from the point of sociology of knowledge. For this, typological approach of Ziya Gökalp will be evaluated on the sociological and historical basis. In this context, his theory of culture and civilisation was developed in order to construct Turkish national identity, without regarding to sociological reasons, but with regard to the socio-pratic basis.

Keywords: Ziya Gökalp, Culture, Civilisation, Sociology of Knowledge

Giriş

Bu yazıda Gökalp'in kültür-medeniyet kavramsallaştırması temelinde yaptığı analizlerin, yaşadığı dönem ve toplumsal şartları içinde anlaşılmasına dönük bir değerlendirme amaçlanmıştır. Makalenin kapsamı Gökalp'in bütün düşünce dünyasından ziyade, söz konusu kavramsallaştırmanın teorik uzanımları ve onun toplumsal arka planına sosyolojik bir bakışla sınırlı olacaktır. Buradaki yaklaşımımız, daha çok bilgiyi oluşturan sosyal şartları ve onun toplumsal boyutunu vurgulayan bilgi sosyolojisi temelinde şekillenmiştir. Dolayısıyla Gökalp'in teorisine yön veren tarihsel ve toplumsal motifleri anlamak ve açıklamak için onun düşüncelerini üretildiği sosyal bağlamda "okumak" önemli hale gelmektedir. Esasen anlayıcı paradigmatik yaklaşım tarihsel araştırmalarda öznenin "anlamlandırma çerçevesi"ni kavrayarak ancak "anlama"nın mümkün olduğunu savunur. Bilindiği gibi "anlama", her insanı kendi tarihselliği ve bireyselliği içinde kavramamıza yardımcı olur (Öz-

lem, 1990: 30). Gerçekliği araştırılan temel varsayımımız; “Gökalp’in kültür/medeniyet kavramsallaştırması, Osmanlıda kurucu ve aslî unsur olan Türk ulusunun kendi ulusal kimlik ve değerleri konusunda yaşadığı zafiyetlere karşı çözüm arayışının bir ifadesidir” cümlesinde yer almaktadır.

1-Değişimin İzinde Gökalp’i ve Sosyolojisini Anlamak

Gökalp’in düşünce serüveni, içinde yaşadığı çağın ve toplumun sorunlarının çözümüne yönelik Doğu ve Batı kültürüne ilişkin okumalarıyla başlar. Benzer sorunları yaşayan her toplumda görülebileceği gibi, dönemin aydınlarında da hâkim olan “bu ülke nasıl kurtulur?” sorusu ve bu temeldeki çözüm arayışları Gökalp’in yaklaşım ve düşüncelerinin merkezini oluşturur. Osmanlının son döneminde muhalif hareketlerle olan ilişkisi, düşüncelerinden dolayı takibata uğraması, hapsedilme ve sürgün edilmesi ile hayatının farklı dönemlerinde farklılaşan yaklaşımlara sahip olmasının arkasında da bu arayışın izlerini görmek mümkündür. Nitekim İkinci Meşrutiyet öncesinde ‘Osmanlıcı’ olan Gökalp, Meşrutiyetten sonra Selanik’te İttihat ve Terakki ile birlikte hareket eder ve bu aşamada toplumun kurtuluşunu ‘Türkçülük’te görür; Osmanlının dağılışından sonra ise dikkatini Misak-ı Millî sınırları içindeki Millî Devlete çevirir. (Özakpınar, 1998: 80). Anlaşılan tarihsel ve toplumsal koşulların değişimine bağlı olarak, Gökalp’in düşüncelerinde de pratiğe dayalı yeni yönelimler ve stratejilerin ortaya çıkması söz konusudur. Belki de bu özelliğinden dolayı Gökalp diğer aydın ve düşünürlerden farklı olarak, döneminde ve sonrasında ele aldığı hususlarla pek çok araştırmaya konu olmuş ve daima gündemde kalmıştır. Gökalp bu bakımdan, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde ve hatta ölümünden sonra 1945’e kadar teorisyenlere ilham veren görüşleri ile etkili olmuştur. Onun ilk defa 1910–1911 yıllarında Selanik’te İttihat ve Terakki İdadisi’nde *içtimaiyat derslerini*, yine 1914 yılında da İstanbul Üniversitesi’nde *ilmi içtima* adıyla sosyoloji dersini okutmaya başlaması, Türk Sosyolojisi için özel bir önem taşımaktadır (Kaçmazoğlu, 1999: 9-10).

Gökalp’in düşünce serüveninde görünen değişimleri, özellikle içinde bulunduğu ortamda yaşanan siyasi ve toplumsal olaylar bağlamında anlamaya çalışmak, metodolojik yönelimimizin bir gereği olarak önümüzde durmaktadır. Bilindiği üzere 1880-1900 yılları arası, Osmanlı toplumunda köklü değişimlerin yaşandığı bir süreci temsil etmektedir. Buna göre mülkiyet düzeninin farklılaşması, çeşitli etnik gruplardan oluşan milyonlarca müslümanın Osmanlı Devletine göç etmesi, gittikçe yaygınlaşan modern eğitim kurumlarının toplumun diğer katmanlarını etkilemesi, yeni bir orta sınıfın ortaya çıkışı, modern okullardan mezun olan seçkinlerin eski elitlerin yerine geçmek için yeni eylemlere başvurması gibi olgular toplumsal yapıyı sarsan gelişmeler olmuştur. Osmanlı sosyal ve siyasi yapısını değiştiren bu gelişmeler, toplumun kimliğini ve inançlarını belli ölçüde farklılaştırırken, bireysel düzeyde de kişilerin de bilinçlenmesine yol açmıştır (Karpat, 2002: 331). Ondokuzuncu yüzyılın sonunda modern anlamda bir Türk ulusunun ortaya çıktığını gören Gökalp’te, düşüncelerini bu yapısal değişimi ve millet oluşumunu anlama

yolunda geliştirmeye çalışmıştır. Elbette bu değişim analizleri belli sosyolojik yaklaşım ve teoriler ışığında yapılacaktır. Ancak Gökalp için de daha henüz bilimsel gelişiminin ilk dönemlerine rastladığı sosyolojide kullanılacak yaygın teoriler, bugün de olduğu gibi o gün de Batı dünyasına aitti. Nitekim bu durumu Karpat'ta Gökalp'in, modern Türk milletinin doğuşu, Osmanlı-Türk toplumundaki sosyal yapı değişimleri, kültürün ve kimliğinin yeniden oluşumu gibi olgularını bu sosyal yapının tarihi tecrübesi çerçevesinde incelemek yerine, Durkheim, Sorel ve başka Fransız sosyolog ve düşünürlerinin teorilerine uyarlayarak yorumladığını belirtirken (Karpat, 2002: 332) bunu kastetmektedir. Diğer yandan Gökalp'in bu yaklaşım ve yorumları, onun modern düşünceye yönelik tercihini de göstermesi bakımından önemlidir.¹

Gökalp'in sosyolojik yaklaşımları doğal olarak ilk dönem sosyolojisinin temel refleksi ve yönelimlerini içermektedir. Sosyolojinin konusu olarak '*içtimaiyat usullerinin tatbikini, milli medeniyetin tarihi ile kavim ve medeniyetleri*' gören Gökalp, böylece sosyolojinin '*toplumsal işleyiş ve etkileşim kanunlarını ortaya koyarak, gelecekte topluma istenilen yönü vermeyi sağlayacağını*' savunur. Bu yüzden sosyologlar sezgiyle değil, sosyal gerçekliğin yasalarını bilerek ve uygulayarak toplumun evrimi konusunda etkili olurlar. Dolayısıyla o, toplumsal sorunların ancak sosyoloji ile çözümlenebileceğine inandığı için sosyolojiye yönelir. Gökalp bu anlamda, bir toplumu tanımada ve ulusal kültürün tarihini incelemeye etkili bir araç olarak gördüğü için sosyolojiye yönelir. Sosyoloji bir anlamda toplumun sorunlarına çözüm bulmada ve Batı medeniyetine taşımada işlevsel bir ayrıcalık taşıyordu (Kaçmazoğlu, 1999: 12-13).

Gökalp'in sosyoloji anlayışında 'evrimci toplum' modelinin izlerini görmek mümkündür. Gökalp bu anlamda insan toplumlarının ilk biçimi olarak 'klan'ı görür. Ona göre klanlar birleşerek 'kabileleri', kabileler birleşerek 'aşiretleri', aşiretlerde bir araya gelerek 'konfederasyonları' oluştururlar. Ya da kendi kavramsallaştırmasıyla toplumlar, *cemia*, *camia* ve *cemiyet* şeklinde bir evrim geçirirler. Bir kavim 'cemiyet' aşamasına geçmeden önce mutlaka 'cemia' ve 'camia' aşamalarından geçmek zorundadır. Toplumlar bir başka açıklama şemasında ise önce 'ilkel' kavimler şeklinde, sonra 'dinsel ulus' niteliğini alırlar ve bir sonraki aşamada 'yasal' uluslara dönüşürler ve son aşamada ise 'kültürel' ulus biçimini alırlar (Kongar, 1993: 42-43). Toplumsal gelişimi serimleyen bu açıklama biçiminde Gökalp, üç aşamalı bir süreç içinde ulusların oluşumunu açıklar; yani toplumlar önce dil ve ırk birliği içindeki kabile toplumundan din birliğine dayalı ümmet toplumuna, oradan da kültür ve medeniyetle tanımlanan millet aşamasına geçmektedir.

Gökalp'in evrimci perspektifte kurguladığı teorisi Türk toplumunun Doğu uygarlığından Batı uygarlığına, imparatorluktan ulus devlet aşamasına geçmesini

¹ Belki de bunun için olsa gerek Cemil Meriç, çok çarpıcı ve belki de tartışmalı olan üslubuyla Onu sadece "Batının sofrası artıklarıyla geçinen ve tarihin şımarttığı biri" (Armağan-Coşkun, 2004:129) olarak tanımlamaktadır.

doğrulamaya çalışarak kanıtlar bulmak çabasına dayanmaktadır. Bu çerçevede O toplumların kavim, devlet ve imparatorluktan millî devlete doğru evrimleştiklerini göstererek, millet aşamasının toplumsal evrimde ulaşılabilecek son aşama olduğunu düşünmektedir (Kaçmazoğlu 1999: 14). Gökalp'e göre sosyologun görevi toplumsal bilince hâkim olan akımı bulmaktır. Yazılarında genellikle milliyet olgusunun üstünlüğünü kanıtlamaya çalışmakta, din ve medeniyet bağlarını milliyete tâbi, ancak onlardan daha gevşek içtimai bağlar şeklinde yorumlamaktadır (İnalçık 1965: 431). Gökalp'teki sosyolojist bakış açısı, toplumun bütün yönelimlerini ahlakî temel olarak almasına, toplumu bir anlamda her şeyin üstünde görmesine yol açmaktadır. Öte yandan O, Durkheim'in toplum olarak gösterdiğini "millet" olarak tanımlamakta, onu bütün ideallerin kaynağı ve en üstün manevi otorite olarak öne çıkarmaktadır (Heyd 1979: 68). Sosyolojik bağlamda Gökalp, bireyden çok topluma dönük bir analiz çerçevesi ile bireyciliği dışlamakta, insanlar arasındaki kardeşlik ve eşitlik için devletçi-toplumcu bir kolektivizmi önemsemektedir (Kaçmazoğlu 1999: 21). Elbette Durkheim'den etkilenmekle birlikte ondan ayrıldığı hususlarda vardır. Durkheim Batı'da sanayi uygarlığının ortaya çıkardığı değişimleri incelemek istemiş ve bu topluma yeni bir düzen verecek evrensel ahlak ilkelerini araştırmış, Gökalp ise daha çok kültür ilişkilerinin yarattığı toplumsal süreçleri incelemiştir. Gökalp bu düşünce serüveninde eski Türk Toplumuna, Durkheim ise ilkel toplumlara başvurmuştur. Gökalp sosyolojisinin eksenini "ulus" ve "terakki", Durkheim'in ise "ahlak" ve "düzen" konusu oluşturmuştur (Ergun 2005:194). Gökalp'in milli bir sosyoloji yapmaya çalıştığı ve Türk toplumunun yaşadığı sorunlar etrafında çözümler arayışında olduğu açıktır. Mannheim'in bilgi sosyolojisi tanımlamasında olduğu gibi bu durum, düşüncenin içinde doğduğu toplumsal ve tarihsel ortamdan etkilenmesi ve bu bakımdan onlara bağlı olması (Kemerlioğlu, 1996: 125) gerçeğini teyit etmektedir.

2- Değişimin İçsel Dinamiği: Kültür Kavramı Etrafında Gökalp'i Anlamak

Gökalp sosyolojisinin temel kavramlarından biri ve belki de en önemlisi "kültür"dür. En geniş anlamda, insan toplumunun sembolik ve öğrenilmiş yönlerini anlatan genel bir terim olan kültür; sosyal antropologlarda ise bilgi, inanç, sanat, ahlak ve gelenek olarak öğrenilmiş yapıyı göstermekte, böylece kültür ve medeniyetin aynı şey olduğu görüşünü içermektedir. Ancak bu yaklaşım İngilizce ve Fransızca bakımından mümkün olmakla birlikte, Almanca'daki, 'semboller ve değerleri anlatan' *Kultur* ile 'toplumun örgütlenmesiyle ilgili olan' *Zivilization* ayrımına pek uymamaktadır (Marshall, 1999: 442). Güvenç'te bu anlamda kültür ve medeniyet arasında bir ayrıma gitmeden, onu, "bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği bilgi, sanat, gelenek, görenek ve benzeri alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütün" olarak tanımlamaktadır (Güvenç, 1991: 101). Antropolojik yaklaşım kültürün tanımını, daha çok maddî öğelerin, davranış ve duyguların, simgelerden oluşan, sembollere dayalı bir örgütlenmesi olarak, yani bir simge ve anlamlar bütünü şeklinde belirlemektedir (Emiroğlu-Aydın, 2003: 522). Sosyolojide kültür kavramı, bir toplumun üyeleri ya da bir toplum içindeki grupların yaşam biçimlerine, onların

nasıl giyindiklerine, törelerine, çalışma kalıplarına ve dinsel törenlerine göndermede bulunur (Giddens, 2003: 43). Bu yaklaşımlar da gösteriyor ki kültür kavramı her disiplinin kendi muhteva ve sınırları içinde farklı anlamlar kazanmaktadır. Belki de bu yüzden hemen her disiplinin teknik bir kavram olarak müracaat ettiği kültür kavramının üzerinde uzlaşmış ortak bir tanımına gidilememektedir. Gökalp'in kültür tasviri her ne kadar yukarıda belirtilen sosyolojik tanımlamaya yakın dursa da, kavramı daha çok bir kimlik sorunu etrafında şekillendirmeye çalıştığını ve özellikle onu medeniyet kavramından ayırttığını görürüz. Kültürü bir kimlik konusu olarak kullanması, sosyolojik pratik ve toplumsal koşullar bağlamında anlaşılabilir bir şeydir. Başka bir deyişle Türk ulusal kimliğinin inşasında stratejik kavram, 'kültür' olarak belirginleşmektedir, dolayısıyla içeriği de buna göre şekillenecektir.

Sosyoloji ve kültür antropolojisi 'kültür'ü bir toplumun bütün hayatı ve yaşam tarzı olarak görmektedir. Ziya Gökalp'le birlikte öne çıkan kavram ise 'millî kültür'dür; 'millî' nitelimesinin öne çıkması, çok milletlilik esasına dayanan imparatorluk yapısı çözülürken, ufukta görünen millî devletin dayanağı olacak 'millet' kültürünü kurma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda milli kültür, ortak değerler ve amaçlar etrafında yeni bir sosyal yapılanmayı ve milleti kapsayan bir birleştiriciliği ifade ediyordu (Özarpınar, 1998: 48).

Gökalp, yaşadığı dönemin şartları içinde stratejik önem kazanan kültür kavramını, kendi özgün perspektifinde işliyordu. Gökalp'e göre, değişim sürecinde öncelik ve ağırlık verilmesi gereken kültürdür, çünkü kültür medeniyetin aksine 'millî olma' imkânını içermektedir. Millî kültürün unsurları ise halkın yaşadığı kültür içinde aranmalıdır. Bu amaçla O, öncelikle halk edebiyatı, dil, folklorik değerler üzerinde durmak suretiyle 'millî dil' ve 'millî edebiyat'ın yaratılması için çabalamıştır. Bu çabaların özünde ümmet kimliğinden millî kimliğe geçişin temellendirilmesi bulunmaktaydı. Gökalp bu nedenle çok milletli ümmet kimliğinin temeli olarak gördüğü 'medeniyet' kavramını millî olarak nitelendirdiği 'kültür' veya 'hars'dan ayrı tutmuştur. Kültürün iki anlamını işleyen Gökalp, bunlardan *harsın* (millî kültürün) *demokratik, tehzibin* ise (işlenmiş kültür) *aristokratik* nitelikli olduğunu savunmuştur. 'Tehzib'de çeşitli milletlerin kültürel etkileşimine açık olma söz konusu iken, 'hars'da, milletin kültürüne değer vermek esastır. *Tehzib*, insanları hümanist, hoşgörülü ve iyiliksever kılıp eklektisizme yönlendirirken; *hars*, milliyetçiliğe yönlendirir (Türkdoğan, 1998: 242-243). Gökalp'e göre bir geçiş dönemi yaşayan Türk toplumu bir yandan millî kimliğini oluşturma mücadelesi verirken, diğer yandan farklı toplumsal katmanlar ve unsurlar arasında da kimlikle ilgili farklı duruşlar da söz konusudur.

Gökalp kültür-medeniyet dikotomisini, kimlik sorunu etrafında belirginleşen pratik amaçlar için kavramsallaştırmıştır. Esasen bu eğilimini, yani teorik kurguları pratik amaçlara uygun şekilde dönüştürme özelliğini bütün düşünsel hayatında izlemek mümkündür. Düşünce serüveninin başlangıcında Osmanlı'nın kurtuluşu için çözüm arayan Gökalp, günün tarihsel pratiğinde bunun başarılamayacağını anlayınca Türkçülük ve milliyetçiliğe yönelir. Bu çerçevede kültür ve medeniyet

örgüsü, yalnızca yıkılan imparatorluğun yerine kurulmakta olan millî devletin kültürel temelini oluşturma çabasını değil, aynı zamanda Avrupa'nın üstünlüğü karşısında hem Avrupa gibi olma isteğini, hem de millî benliği koruma ihtiyacını giderecek bir kavramsallaştırma olmuştur (Özakpınar, 2002: 234). Kavramsal analizleri yeni bir kimlik inşa etme sürecini ihtiva eden yeni yönelişin ipuçlarını taşımaktadır. Ama önce bunun yapılması için Türk kültürünün canlandırılması gerekmektedir. Bu doğrultuda geliştirdiği düşünceleri, hem kültürel dokuyu güçlendirme, hem de siyasî ve askerî felaketlerle sarsılan ülkede Osmanlıcılığın ve İslamcılığın politik çıkmazının yarattığı hayal kırıklığını giderme amacı taşır. Böylece O, adeta topluma yeni bir heyecan ve yaratıcı enerji verecek bir tutkuyu aşılama amacını güder. İşte bu bağlamda onun hatta Türkçülük ve Turancılık bağlamında serimlediği düşüncelerinin de hedefi tamamen bir Türk kültürü yaratma idealine dayanmaktadır (Özakpınar, 2000: 232).

Gökalp, millî devlet olgusunun pratik tezahürünü belli evrim aşamalarını geçmiş bir topluluğun özgün bir 'kültür'e sahip olmasında görür. Peki, kültürün muhtevası hakkındaki yaklaşımı nasıldır? Bu çerçevede onun kültür unsurları arasında *din, dil, ahlak, güzel sanatlar, felsefe ve bilim*'i saydığını görürüz. Milli devlette hükümetin milli bir karaktere dayandığını belirten Gökalp, böylece bir devletin temelini halkın ortak duygularının yani kültürünün oluşturduğunu belirtir (Kaçmazoğlu, 1999: 16). Kültürü bireyi aşan doğal bir gerçeklik sayarak, daha çok bir insan ürünü olarak kabul ettiği medeniyetten kesin çizgilerle onu ayırt eder. Kültür; klan, aşiret, kavim gibi toplumları birleştiren tasavvur ve kurumların doğal şekilde bütünlüşmüş halidir. Kültür, toplumun *kimliğini* ve sosyal dayanışmanın temelini teşkil eder, kendi içinde seyreden doğal bir evrime dayanır. Dışarıdan kendi bünyesine uygun medeniyet unsurlarını alarak onları sindirir, uygun olmayanları ise atar. Kültürün temel işlevi ise fertler arasında dayanışma sağlayarak, toplumun bütünlüğünü sürdürmesidir (İnalçık 1965: 426). Gökalp'in kimliği oluşturan ve sürdüren bir temel olarak kültürü görmesi ve değerlendirmesi bu noktada anlamlı bir arayıştır. Çünkü ona göre kültür temelini dayanan bir millet, toplumsal bilinç ve dayanışmanın çok canlı ve kuvvetli olduğu bir toplumdur (İnalçık 1965: 430). Böylelikle O, Türk milletinin içinde bulunduğu ağır şartlardan çıkışını sağlayacak yolu ve süreci tarif etmektedir. Buna göre ulusal birliği sağlayacak ve milli bilinci uyandıracak olan içsel dinamik "millî kültür"dür. Medeniyet ise bu dinamik üzerinde güçlenen bir ulusun, hem büyük çaplı değişim projesine katılım aracını, hem de gelişim sürecinin son halkasını ifade etmektedir.

Gökalp'e göre, deruni ve samimi duygulara dayanan harsın görülmesi ve incelenmesi çok zordur. Medeniyet ise kavramlardan, kurallardan ve kurumlardan oluşmaktadır. Kurumlar bu şekilde gözlenebilecekleri için, kültüre oranla daha kolay görünebilirler (Gökalp 1995: 20). Gökalp'in analizinde medeniyet *kurumları*, kültür ise *değerleri* içermektedir (Kongar 1993: 54). Toplumların son aşaması 'harsî milletler' biçiminde ortaya çıktığı için, hiçbir toplum henüz bu aşamaya erişmemiştir. Ancak ileri Batı ülkeleri "teşrii milletten harsî millete" geçiş aşamasındadırlar. Gökalp'in yaklaşımlarından "harsî millet" modelinin aslında gerçekte var olan de-

ğil, gelecekte ortaya çıkması beklenen ideal bir model olduğunu anlıyoruz. Bu çerçevede Gökalp'in evrimci bakış açısıyla toplumlar, *ilkel kavimler* biçiminden, *dinsel millet*, *yasal millet* ve en sonunda *kültürel millet* aşamasına ulaşmaktadır (Kongar 1993: 47; Gökalp 1977: 14)². Bu süreçte bir toplumun gerçek anlamda millet olabilmesi ise ancak bağımsız bir kültüre sahip olmasıyla mümkün olacaktır (Gökalp, Makaleler III, 1977: 13).

Millet olma ile kültür arasındaki bu sıkı ilişkiden dolayı Gökalp, milliyet gerçeğinin ancak kültür birliği sayesinde oluşacağını savunmaktadır. Ona göre *dinî, ahlakî, dili olan toplumlar ancak millettir* (Türkdoğan 1998: 35). Millet olma sürecindeki Türk toplumunun içinde yer alacağı medeniyet kuşağı ise Batı medeniyetidir. Gökalp bu nedenle Türk harsının Batı medeniyeti ile uzlaşmasına dönük bir teorik altyapının hazırlığına da girişir. Ona göre Osmanlı medeniyeti ile Batı medeniyeti uzlaşmaz, bu ikisini uzlaştırmaya çalışan Tanzimatçıların başarısızlığının temel nedeni bu çelişkiyi görmemelerinde yatmaktadır. Zira iki medeniyet bir arada yaşayamaz, ancak bir 'medeniyet' ile bir 'hars' birlikte yaşayabilir. Ancak bunun için de bir milletin harsını güçlendirmesi gerekmektedir (Kongar 1993: 56).³

Gökalp'in teorisine göre öncelikle bir medeniyet kaynağını kültürde bulur. Yani toplumlarda kültür başlamadan medeniyet doğmaz. Medeniyet yükselişe geçtiği zaman kültür bozulur. Kültürü bozulan toplumlar medeniyetsiz toplumlara yenilmektedirler. İlk bakışta kötümser olan bu yaklaşımına rağmen Gökalp, aynı zamanda "milletleri güçlendirmek için kültür ve medeniyet ikilemini bir diyalog-dengeleştirme haline getirmek gerektiğini" de belirtir (Gökalp 1976: 37). Gökalp'in medeniyetle ilgili açıklamalarında gösterdiğimiz gibi, kültürel döngü etrafında yaptığı açıklamalar da, İbni Haldun'un bedevilik-hadarilik tipolojisindeki değişim yaklaşımını çağrıştırmaktadır.

Kültür-medeniyet kavramsallaştırmasının temel vurgularından biri de Türk toplumundaki "millî ideal eksikliği"ni ortaya koymaktır. Gökalp'e göre "*Bu mah-*

² Öte yandan Gökalp'e göre bir milletin kendi benliğini bulması, hars ve medeniyetini tanıması, ancak büyük milli felaketlere uğradığı zaman ortaya çıkan millî kahramanlar sayesinde gerçekleşir. Bu tür şahsiyetler, millî ideali keşfederler ve kişiliklerinde temsil ederler. Bu yaratıcı mefkûre ölmez, zamanla milleti ve millî harsı yaratır. Mefkûre hayatı hamleyi içinde taşır. Anlaşılan Gökalp, ulusal kimliğin oluşumunda olduğu gibi kahramanın ortaya çıkışını ve başarısını da topluma ve kolektif şuura mal etmektedir (İnalcık 1965: 429).

³ Kültürü kuvvetli, fakat medeniyeti zayıf bir milletle; kültürü bozulmuş, fakat medeniyeti yüksek olan diğer bir millet siyasi mücadeleye girince, kültürü kuvvetli olan millet de ima galip gelmiştir. Mesela eski Mısırlılar, medeniyette yükselince kültürleri bozulmaya başladı. O zaman yeni doğan Fars devleti ise medeniyette henüz yeni olmakla beraber, kuvvetli ve kültüre de sahipti. Bu sebeple, Farslılar, Mısırlıları mağlup ettiler. Birkaç yüzyıl sonra, İran'da da medeniyet yükseldi. Bunun tabii sonucu olarak da kültür zayıflamaya başladı. Bu defa da başlangıçta kültürleri bozulmamış olan Yunanlılara mağlup oldular (Gökalp, 1976: 37-38).

rumiyet Türkleri millî iktisattan mahrum ettiği gibi, dilin sadeleşmesine, güzel sanatlarda millî üslupların gelişmesine de engel oldu. Bunlardan başka, millî bir ideal olmadığı için şimdiye kadar Türk ahlâkı da ferdî ve ailevi bir şekilde kaldı. Dayanışma, hamiyet ve fedakarlık hisleri aile, köy ve kasaba çevrelerini aşamadı.... Ümmet ideali çok yaygın ve milli ideali çok dar olduğu için Türk ruhu fedakârlık ve feragat hislerine temel sağlayacak canlı ve güçlü ahlakî bir ruhiyata yabancı kaldı. İktisadî, dinî ve siyasî müesseselerimizin çöküşü bunun neticeleridir” (Gökalp 1976a: 6-7).⁴ Bu çerçevede Gökalp, Türkleri kültürde zengin fakat medeniyette yoksullaşmış olarak görmekte, kültürün önemini belirterek medeniyetin tuzaklarına karşı uyarır (Türkdoğan 1998: 33). Ancak ülkenin geleceğini kurtarmak için aydınlar ile halkı bir millet bilinci etrafında bütünleştirmek ister. Osmanlının “yüksek tabakası” (havas) ile “halk tabakası” (avam) arasında bir uçurum olduğuna inanan Gökalp, aydınların halka ‘bilgi ve teknik’ anlamında medeniyet götürmesini, halktan da kendisinin hars dediği ‘halk kültürü’nü almasını tavsiye eder ve böylece bütün milleti birleştiren bir millî kültürün kurulmasını amaçlar. Zira O millî devletin dayandığı millet gerçeğinin, bütün millet fertlerinin katılımıyla paylaşılan bir millî kültür kavramında somutlaştığına inanmaktadır. Ona göre millî kültür, toplumu bir arada tutan belirli bir hayat tarzı meydana getirir (Özakpınar 1998: 20, 22). Millet kavramını çeşitli yaklaşımlara göre açıklamaya çalışan Gökalp’e göre, *millet ne irkî, ne coğrafî, ne siyasî, ne de iradî bir zümre değildir. Millet, lisanca, dince, ahlakça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir. Gerçekte bir adam kanca müşterek bulunduğu insanlardan ziyade, dilde ve dinde müşterek bulunduğu insanlarla beraber yaşamak ister. Çünkü insani şahsiyetimiz bedenimizde değil, ruhumuzdadır* (Gökalp 1976: 12–19).

Tarihsel gelişim bakımından izlendiğinde, Gökalp’in devlet ve millet üzerine ürettiği görüşlerin İmparatorluktan Cumhuriyete, çok uluslu yapıdan tek uluslu bir yapıya geçişin habercisi olduğu görülmektedir. Gökalp İslami kimliğin Batılılaşma sürecindeki çelişkilerinin aşılmasında milleti tercih etmiş, millî kimliği dinî kimlikten üstün tutarak, dini kişisel inanç alanına bırakmıştır (Göle, 1986: 61). Gökalp’e göre Osmanlı toplumu, millet seviyesine ulaşamamış, ümmet kimliğine sahip bir toplumdur. Milletleşme için temel hareket noktası dil, kültür ve duyguda birlik olmalıydı. Ümmetten millete geçiş süreci, dinin ötesinde dilde ve duyguda; kültürde birliğe ulaşmakla mümkündür. Batı, bu çizgiyi izlemiş ve millet seviyesine yükselmişti (Türkdoğan 1998: 253). Ancak biliyoruz ki Gökalp düşünce serüvenine öncelikle Osmanlılığı korumaya çalışan bir Osmanlıcı olarak başlamıştır. Hatta O, “Osmanlı memleketini Şark’ın hür ve terakkiperver bir Amerika’sı” olarak tasvir etmekte, “Genç Osmanlılar, Birleşik Devletlerdeki ‘Amerikalı’ kavramını nasıl kavmiyetlerin üstünde bir anlam taşıyorsa, Doğuda da ‘Osmanlı’ tasavvuru, kavmi özelliklerden mücerret bir mel-i içtimai ifade eder” demektedir (Gökalp 1976b: 62-63). Bu süreçte Gökalp’in düşünceleri Türkçü-Turancı bir çizgide ilerleyerek sonunda millî

⁴ İfadeler günümüz Türkçesine dönüştürülmüştür

devletin sosyolojik yapısına odaklaşır.⁵ Millî devlet ise Osmanlı tipolojisinden ayrılması gereken Türk millî varlığının üstünde inşa olacaktır. Bu bağlamda Türk millî kimliğinin Osmanlı medeniyet yükünden uzaklaşmış halinin ortaya konması gerekmektedir.

Osmanlı tipi ile Türk tipi arasındaki zıtlıkları Türk harsı ve Osmanlı medeniyeti ayrımı ile anlatan Gökalp, bunun nedenini şöyle açıklar: “Niçin Türk tipinin her şeyi güzel, Osmanlı tipinin her şeyi çirkindir? Çünkü Osmanlı tipi Türk’ün harsına ve hayatına muzır olan emperyalizm sahasına takıldı, kozmopolit oldu, sınıf menfaatini millî menfaatinin fevkinde gördü ... Osmanlı’da idare edenler Osmanlı sınıfını, idare olunan Türkler ise Türk sınıfını teşkil ediyorlardı. Bu iki sınıf birbirini sevmeydi. Osmanlı sınıfı, kendini millet-i hakime suretinde görür, idare ettiği Türklerle ise millet-i mahkûme nazarıyla bakardı” (Gökalp 1976: 33). Gökalp’in ifadeleri, kozmopolit kültürün millî kültürü engellemesi ve ortaya çıkan yabancılığa karşı duyulan bir tepkiyi göstermektedir. Bu yabancılığa daha çok yöneticiler ve aydın sınıf eliyle gerçekleşen, tavizci ve teslimiyetçi bir nitelik taşımaktadır. Ancak sosyal sınıflar veya kategoriler arasında farkların ortaya çıkmasını belli ölçüde normal karşılanması gerektiği düşünülebilir.⁶ Burada toplumda farklılaşmaların olabileceği düşüncesi sosyolojik temelde makul görülebilir, ama bu sınıflar veya kategoriler arasındaki çatışmanın artması ya da derinleşmesinin kültürde nelere yol açtığını da göz ardı edemeyiz. Gökalp’in vurgusu da bu farklılaşmanın özellikle Türk ulusu ve onun kültürü aleyhine bir sonuca yol açması üzerinedir.

Gökalp’in bu konudaki yaklaşımlarını anlamak için bazı hususları göz önüne getirmekte yarar bulunmaktadır. Oğuz-Kayı boyuna dayanan Osmanlı imparatorluğunun zaman içerisinde çok uluslu Osmanlı kimliğine ulaşmasını etkileyen devlet yapısı, askerî yapı, toprak sistemi ve ümmet düşüncesi gibi faktörler, Türk millî bilincinin geriye itilmesine neden olmuştur. Fransız Devrimi ile başlayan milliyetçilik akımlarına karşı ise Osmanlılık ve İslamcılık gibi birliği çeşitli yönleriyle ayakta tutmaya çalışan, dolayısıyla Türk millî şuurunu göz ardı eden akımlar öne çıkmıştır. Osmanlı yapısını muhafaza etmeye dönük reflekse sahip olan Türk fikir adamları “Türklük yok Osmanlılık var” diyorlardı. Çünkü Osmanlı devletini Türkler kurmuşlardı. Böylece, milliyet ideali, Gökalp’e göre önce gayrimüslim unsurlarda sonra Arnavut ve Araplarda, en sonunda Türklerde görüldü. Türk fikir adamları, Türklüğü inkâr ederek dinler arası bir Osmanlılık hayal ettikleri zaman İslamlaşmak ihtiyacını duymuşlardı (Türkdoğan 1998: 156–157).

⁵ Düşünce çizgisindeki bu seyyaliyet ve kırılganlıkla birlikte onun Türk fikir ve siyaset hayatının merkezinde kalmasını sağlayan birinci özelliği, bilim ve idealistliği kişiliğinde birleştirmesidir; ikincisi ise, devrimci nitelikli bir değişim eğilimini Türk tarihine, Türk kültürüne ve İslamiyet’e bağlılıkla bağdaştırmak istemesidir (Özakpınar 2002: 199-200).

⁶ Özakpınar’a göre sanatta, edebiyatta, tavırlarda, musikide vb. görülen farklar, ayrı sosyal konuların ve eğitim farklarının bir sonucudur ve doğaldır; bu farklar iki tabaka arasında manevi bir uçurum olduğu anlamına gelmez. Bkz. Özakpınar 1998: 99.

Gökalp'in "kültür" kavramı etrafındaki açıklamalarının pratik sosyolojik gerçeklikle yoğun ve canlı ilgisinden dolayı farklı düzeylerde eleştiri konusu olduğu bilinmektedir. Örneğin Türk kimliğinin de Osmanlı tecrübesi içinde geliştiğini savunan Karpat, Osmanlı ile ilgili açıklamaları ışığında Gökalp'i eleştirir. Onun Osmanlı tarihine sübjektif ve ideolojik bir açıdan baktığını iddia ederek, bugünkü Türk toplumunun ve onun siyasi yapısının Osmanlı devrinde gelişmiş ve kökleşmiş olmasını göz ardı ettiğini ifade eder. Ona göre "*Gökalp, teorilerine yoğunlaşırken, yaşadığı toplumda ki bazı gelişmeleri de yakalayamamıştır. Eserlerinin gerçek anlamda sosyolojik bir okulun kurulmasına dayanak olamaması da bu yüzdendir. Fikirleri bir geçiş dönemi olan 1908-1915 yılları için yöneticilere ve aydınlara ışık tutmuştur*" (Karpat 2002: 332). N. Çelebi ise, Gökalp'in 'hars' ile tamamen kültürü kasdetmesinden yola çıkarak onun bu yaklaşımını eleştirmektedir. Onun harsın asıl içeriğini göz ardı eden bir yaklaşım içinde olduğunu belirten Çelebi, bu tavrı ile yaklaşık bir asırdan bu yana Türk insanının kendi harsları üzerinde düşünmelerinin önünü tıkadığını, kültürlerini içi boş, anlamsız formlardan ibaretmiş gibi görmelerine sebep olduğunu, kimliklerini oluşturmalarına ve harslarını keşfetme serüvenine dalmalarını önlediğini belirtmektedir (Çelebi 2001: 114-115). Öte yandan Özakpınar da Gökalp'in "kültür millî olduğu için değişmez" önermesini yanlış bulmaktadır. Ona göre, kültür bir toplumun hayatıdır. Kültürün gerçekte, bütünlüğün bozulmamasını sağlayacak ölçüde işlevi gereği değişebileceğini belirtir (Özakpınar 2002: 242-243). Elbette Gökalp'i bu eleştirilere maruz bırakan mazereti, onun pratiği anlamaya dönük olmakla birlikte daha çok açıklamaya ve değiştirmeye yönelik bir eylem sosyolojisinde karar kılmasıdır.

3- Büyük Değişim Projesinin Anahtar Kavramı: Medeniyet

Gökalp 'medeniyet' olgusunu kültürle ortak noktalarına işaret ederek tanımlamaya çalışır. Ona göre, 'Medeniyet', kültür gibi dinî, ahlakî, hukukî, aklî, bedii, lisanî ve fennî hayatı içine almaktadır. Ancak kültür millî karakteristikler taşıırken, medeniyet milletlerarası niteliğe sahip olup, o birçok milletin içtimai hayatlarının ortak ürünüdür. Bu bağlamda örneğin Batı medeniyeti, içinde bütün Avrupalı milletlerin yer aldığı ortak bir medeniyettir. İkinci olarak medeniyet 'yöntem' sayesinde ve bireysel teşebbüslerle meydana gelmektedir. Medeniyet yöntemle yapılan ve taklit aracılığıyla bir milletten diğer millete geçen kavramların ve tekniklerin toplamıdır. Bu yüzden kültür duygulara dayanırken, medeniyet özellikle bilgilerden oluşmaktadır (Gökalp 1976: 25-34).

Gökalp'e göre 'medeniyet', herkesin kolayca paylaştığı bilimsel düşünce, eser ve değerlerden oluştuğu için bu anlamda ortak payda olarak düşünülebilir. Buna karşılık 'kültür' ise tabii ve millîdir, her milletin maddî-manevî özelliklerine göre farklılaşır, dolayısıyla ne paylaşılabilir ne de başka kültürle değiştirilebilir. Millî kültür hissî bir kültürdür. Daha çok akla dayanan bir bütün gibi görülen medeniyet ise fikirlerden oluşur (Karpat 2000: 330). Gökalp'e göre her medeniyet ayrı bir sistemi ifade etmektedir. Bu sistemlerin kendine özgü mantığı ve dünya görüşleri bu-

lunmaktadır. Bu yüzden medeniyetlerin birbirleri ile karışmaları söz konusu değildir. Bir millet tarihinin farklı dönemlerinde farklı medeniyetlere mensup olabilir, ancak birbirine zıt medeniyetler aynı toplum içinde yan yana yaşayamaz ve birbirleriyle de uzlaşmazlar. Bu farklı sistemlerin geniş ölçekli dışsal değişim mekanizmaları olarak yorumlandığı anlaşılmaktadır.

Gökalp'in kültür/medeniyet ayrımında yaptığı temel vurgulardan birisi içe dönük olup, daha çok halk ile saray arasındaki farklılaşma, saray çevresinde ortaya çıkan *millî kültürden uzaklaşma* ve *yabancılaşma* olgusu üzerinedir. Bu bağlamda örneğin İslam medeniyetine özgü klasik musikinin, daha çok bu eğitimi almış belli bir zümreyi heyecanlandırıldığını belirtir. Bunun gibi edebiyatta, hukukta, dilde ve diğer alanlarda da benzer şeyleri tespit etmek mümkündür. Bu yüzden toplum içinde yer alan "medeniyet zümrelerinin" bir toplumsal bilinç ve kültürü bulunmamaktadır (İnalçık 1965: 428. Bu durumun sebeplerinden birisi de söz konusu toplumsal kesimlerin kendilerini atfettikleri sosyal çevrelerle olan maddî ilişkileridir. Gökalp bu konuda şöyle demektedir: "*Sarayı temsil eden seçkinler, sarayın verdiği ihsanlarla, maaşlarla geçinmekte iken halkın saz ve söz ustaları, halkın hediyeleriyle yaşarlardı. Ulemâ-yı rüsum adını alan Osmanlı uleması kazaskerlikte, kadılıklarda yüksek maaşlar ve arpalıklar alırdı. Halk hocalarından ve şeyhlerden ibaret olan Türk diniyatçıları ise yalnızca halk beslerdi*" (Gökalp 1976: 34). Gökalp, sorunun aynı zamanda kültürel etkileşim ve eğitim boyutunu da irdeleyerek, kozmopolit sınıfların 'medeniyet' adı altında başka milletlerin harslarını taklit ettiklerini belirtmektedir. "*Seçkinlerin çocukken aldıkları terbiyede millî hars yoktu. Çünkü içinde okudukları mektepler (halk mektebi) değildi. Millî mektep değildi. Bu sebeple memleketimizin seçkinleri millî harstan mahrum olarak yetiştiler*" (Gökalp 1976: 41-42). Halk ise, millî kültürü bırakıp başka milletlerin kültürünü taklit eden bu sınıfı kendinden saymadığı gibi, yine bu sınıflarda halkı kültürü ve zevkleri bakımından hor görerek yabancılaştlar (İnalçık 1965: 431). Toplumsal ilişkiler sonucunda egemen toplumun sahip olduğu yenilikler ona en yakın toplumu etkileyerek kültür değişmelerine neden olur. Gökalp, başka toplumlardan alınan bu yenilikleri o toplumun kültürüne katılmış medeniyet biçimleri olarak ifade etmektedir. Ona göre öncelikle medeniyet millî kültürden doğmaktadır; ancak kültürün yayılma sürecinde komşu medeniyetlerden pek çok kurumlar aktarmasıyla, medeniyet millî kültürü bozmaktadır (Türkdoğan 1998: 44-45). Gökalp'in diliyle; "*Her kavmin başlangıçta yalnızca kültürü vardır. Bir kavim kültürce yükseldikçe siyasetçe de yükselecek kuvvetli bir devlet vücuda getirir. Diğer taraftan da kültürün yükselmesinden medeniyet doğmaya başlar. Medeniyet, ilkin millî kültürden doğduğu halde daha sonra komşu ülkelerin medeniyetinden birçok kurumlar alır. Fakat bir toplumun medeniyetinde fazla bir gelişimin hızla ortaya çıkışı zararlıdır. Medeniyetin fazla inkişafı millî kültürü bozar. Millî kültürü bozulmuş milletlere dejenere milletler adı verilir.*" (Gökalp 1976: 37). Gökalp'in medeniyet analizi ve kavramsal açıklamaları belli ölçüde İbni Haldun'un bedevilik-hadarilikle ilgili açıklamalarını ve bir devletin geçirdiği aşamalarla ilgili tavırlar nazariyesini çağrıştırmaktadır. Kültür, ya da Gökalp'in deyişiyle *hars*, adeta asabiye ile örtüşmekte, Osmanlı'da bozulmayla ilgili olarak tartış-

şılan *medeniyet* ise çöküş ve israf aşamalarını içermektedir. Öte yandan burada kültür-medeniyet tartışmasında bir merkez-çevre geriliminin izlerini de sürmek mümkündür. Gökalp'in medeniyet bağlamında "merkez"deki Osmanlı tipine, seçkinlere (havas) ve yabancılaşmış saray çevrelerine yönelik eleştirilerine karşılık, millî kimliğin dayanağını ise çevreye ait olan, halk kesimleri arasında yaşayan "kültür" olarak göstermesi; yaklaşımlarını belli ölçüde merkez-çevre farklılaşması üzerine kurguladığını düşündürmektedir. Burada 'merkez'i yabancılaşmış, kozmopolit, saray çevresi, bürokrasi ve resmi ulema sınıfı oluştururken, 'çevre'yi ise kimliği baskı altında tutulan, ezilen, aşağılanan Türk milleti temsil etmektedir. Bu yorum esasen Osmanlı toplum yapısındaki ekonomik ve siyasi nedenleri ile yozlaşmaya yol açan farklılaşmaya bir tepki olarak okunabilir.

Gökalp *medeniyet* kavramı ile bir yandan yozlaşan toplumsal sınıfları betimlemekte, diğer yandan da Türk milletinin yeni bir medeniyete doğru yönelişini vurgulamaktadır. Medeniyet kavramının yöntem ve teknik anlamlarıyla ayrışan farklı dünya tasarımlarını açıklamak için kullanılması, Batı Medeniyetine yönelişin pratik aracı haline gelmesini sağlıyordu. Gökalp'e göre Türk toplumu iki defa medeniyet değiştirmiştir.⁷ Türkler İslamiyet'i kabulden önce Uzak Doğu medeniyetine mensuptu, müslüman olduktan sonra ise Doğu medeniyet dairesine girdi ve halen laik bir medeniyet olan Batı medeniyet alanına girmeye çalışmaktadır. Gökalp Batı medeniyetinin her yerde Doğu medeniyetinin yerini almasını doğal ve zorunlu bir süreç olarak gördüğü için, Türk toplumunda da bu değişimin gerçekleşmesini kaçınılmaz olarak tanımlıyordu. Dolayısıyla Osmanlı medeniyeti sonuçta ortadan kalkacak, onun yerine bir taraftan İslam diniyle beraber bir Türk kültürü, diğer taraftan da Batı medeniyeti geçecektir.⁸ "Batılılaşma' aslında medeniyetimizin kaçınılmaz bir sonucu olarak içine dâhil olacağı yoldur" (Türkdoğan 1998: 45-46). Doğu medeniyeti Gökalp'in terminolojisinde esasen Doğu Roma Medeniyeti olup, aslı Bizans olan bu medeniyet dünyasına bizden daha önce Araplar ve İranlılar girmişlerdi. Bu yaklaşım onun medeniyet analizinde değişimin ya da başka bir medeniyet dairesine geçişin tarihsel teminatı olmaktadır.

Gökalp'in Batı medeniyetine girme ve ait olma konusundaki yaklaşımlarını N. Çelebi "heveskâr düşünce" (*wishful thinking*) tavrının bir ürünü olarak nitelemektedir. Çelebi'ye göre 1856 Paris Antlaşmasından bu yana her ne kadar samimi olarak biz kendimizi Batı medeniyet dairesinde görmeyi istesek de, çeşitli organizasyonlara üyeliklerimizde yerleştirildiğimiz pozisyonlar bu isteğimizi karşılar nitelikte değildir. Çelebi bu noktada bir adım daha ileri giderek der ki; "*Gökalp'le birlikte Batı medeniyetinden olduğumuza o kadar inandırıldık ki, Batulılar bize Batı*

⁷ "Medeniyetler milletlerin elbiseleri gibidir. Nasıl ki fertler elbiselerini değiştirebilirlerse, milletlerde medeniyetlerini değiştirebilirler" (Gökalp 1980: 39).

⁸ "Doğu medeniyet dairesinde bulunan Osmanlı medeniyeti her halükarda ortadan kalkacak, onun yerine bir taraftan İslam diniyle beraber bir Türk harsı, diğer taraftan da Batı medeniyeti kaim olacaktır. Fakat Batı medeniyetine girmeden önce millî harsımızı arayıp bularak millî harsımızı meydana çıkarmamız gerekmektedir" (Gökalp 1976: 39-41).

medeniyetinden olmadığımızı söylediklerinde bile ne demek istediklerini kavrayamamış, yanıldıklarını ve önyargılı olduklarını düşünmüşüzdür” (Çelebi 2001: 115). İçsel yönüyle Çelebi'nin de vurguladığı gibi kültürel anlamda Türk insanının bilinçli olarak medeniyet bir yana, harsını neye göre tanımlayabildiği, kimliğini neye göre anlamlandırabildiği ve tüm bunları gündelik hayatına ne ölçüde yansıtılabildiği? (Çelebi 2001: 116) gibi soruların bugün için de özel anlamları bulunmaktadır.

Gerçekten de bir medeniyet projesi olarak Türkiye, Avrupa Birliği'ne dâhil olma sürecinde bu yönelişinin tarihsel temellerini de ortaya koydukça, kendisine Avrupa'dan farklı gelişen tarihsel, toplumsal ve kültürel özgünlükleri hatırlatılmaktadır. Bu durum Türk insanının zihninde ve davranış sisteminde nasıl karşılık bulmaktadır? Eğer medeniyet, Gökalp'in vurguladığı gibi “yöntem ve teknik”ten ibaretse, bunlara sahip olarak bir başka medeniyet dairesine girmenin sorun yaratmaması gerekirdi. Ancak yöntem ve tekniğin ötesinde “bir kültür, tarih ve düşünce birliği” de aranıyorsa bu noktada, medeniyetler arası geçişin nerdeyse bütün yolları kapalı hale gelmektedir.

Gökalp, medeniyetin ölçütü olarak bilimsel ve teknolojik ilerlemeyi almakta ve buna göre Batı medeniyetini de hiçbir toplumun dışında kalmak istemeyeceği üstün ve ileri nitelikte, gelmiş, geçmiş en üstün medeniyet olarak görür. Buna göre Batı medeniyetinin dışında kalmayı istemek, adeta çağdışı kalmaya razı olmaktır. Zira Batı medeniyeti ‘bilim ve teknik’ demektir. Bilim ve teknik de, bir medeniyetin esası olarak, sadece Batılı milletler arasında değil, bütün dünya milletleri arasında ‘milletlerarası’dır. Öyleyse Batı medeniyeti eninde sonunda bütün milletlerin ortak medeniyeti olacaktır (Özakpınar 1998: 93, 100). Gökalp'in Batılılaşmayı bir tez olarak benimsemesi kültür-medeniyet kavramsallaştırmasındaki yorumlarını belirlemektedir. Ancak bu Batılılaşma için bir takım sınırlamalar getirmektedir. Gökalp'e göre, “Medeniyet tek ve bütündür, bu da Batı medeniyetidir”. Batının bilim ve tekniği, araştırma yöntemleri alınmalıdır. Bunun yanında harsı oluşturan manevi kültür öğeleri ise alınmazdı (Kaçmazoğlu 1999: 15). Zira her milletin kültürü, kendi tarihinden, sosyal yaşayışından, törelerinden, ahlakından, toplumsal olaylar karşısındaki duygu ve heyecanlarından, sanatından oluşmakta ve toplumu kendine özgü yapan bir manevi birikimi ifade etmektedir (Özakpınar, 2002: 234). Öte yandan Gökalp'in medeniyeti bir “bilgi biçimi” olarak uluslar arası özelliklerle tanımlaması, Scheler'in açıklamalarına uygunluk içindedir. Max Scheler kültürün ve bilme biçimlerinin dinamiklerini ele alırken, uluslar arası, topluluklar arası vb. ilişki ve işbirliği yoluyla ortaya çıkan birikimli ilerleme süreçleri ve biçimlerini de kültür ve bilgi sosyolojisinin bir konusu olarak görür. Ona göre de “bilincin ve zekânın ortaklaşa ürünleri bütün kültür biçimlerini ve toplulukların varlık tarzlarını boydan boya kateder ve yavaş yavaş, birikerek uluslar arası yaygınlık kazanabilir. Bu tür bilgiler dünya ve doğaüstünde ulusal egemenliği ve denetimi sağlamak ve bu amacı geliştirmeye yarayacak teknik araçları geliştirmeye yöneliktir; belirli bir kültürün *ethosuna* bağlı kalmadan, sürekli olarak yeni yöntemlerin ve malların geliştirilmesi özelliğini taşırlar.”(Kemerlioğlu, 1996: 110).

Gökalp Batı medeniyetine girme gereğine inanmakla birlikte, çok farklı bir medeniyete girmenin bir takım güçlükler çıkaracağını da kabul etmektedir. Ancak o söz konusu güçlüklerin saptanması ve onlara göre toplumun yeniden yapılandırılması üzerine düşünce oluşturmaz. “O, medeniyet değiştirmede güçlük çıkarmayacak bir kültür ve medeniyet kavramı tasarlar. Kültürün daha ziyade *duygular, ilhamlar ve sezgilerle* yoğrulduğunu, medeniyetin ise *akıl, metot ve bilgi* ile şekillendiğini ileri sürer. Bir milletin başka milletlerin duygularını taklit edemeyeceğini fakat akıl ve metotla meydana getirilmiş bilgileri, teknikleri ve kurumları başka milletlerden alabileceğini savunarak, gerektiğinde medeniyetin değiştirebileceğini açıklar. Ona göre Türklüğümüz ve müslümanlığımız özgün kültürümüzün bir parçasıdır; Batı medeniyetini ise Avrupa milletleriyle paylaşacağız; kültürümüz millî olarak kalacak, medeniyetimiz Batı medeniyeti olacaktır” (Özakpınar, 1998: 83–84).

Gökalp, Avrupalıların Batı Roma'nın mirasçısı olduklarını, Müslüman Arapların ise Doğu Roma'nın siyasî mirasçısı medeniyette de onların takipçisi olduklarını ifade etmektedir. Doğu Roma Medeniyeti, Müslümanların eline geçince, Doğu Medeniyeti adını aldı. Arapların dile ilişkin bilim metotları ile matematik, fen, tıp, mantık, felsefe adına akıl ve deneye dayanan her ne varsa onları Bizans'tan aldığını, sonraları İranlılar gibi Türklerin de bu bilgileri Araplardan öğrendiğini, metafizikten başka ahlak ve siyaset kitaplarına da eski Yunan filozoflarının ve özellikle Aristo'nun düşüncelerinin girdiğini belirten Gökalp, sonuç olarak Türklerin İslamiyet'i kabul ederken girdikleri medeniyetin Doğu Roma Medeniyeti, ya da kısaca Doğu medeniyeti olduğunu savunur. (Gökalp 1976, 46–63)

Modernleşme sürecinin mantığı olan rasyonalite ve sekülerleşme olgularının farkında olan Gökalp, bu bağlamda medeniyeti hem sosyal yapının rasyonelliği hem de yöntemle ve akılla ortaya konan bilimsel-teknolojik ürünler olarak tanımlar. Anlaşılan burada medeniyet olgusu özellikle “gelişme” konusuna bağlanarak açıklanmaya çalışılan bir kavram olmaktadır. Ancak bu yaklaşım bazı problemler taşımaktadır. Zira gelişme medeniyetin ölçüsü olarak alınsa bile Batı toplumlarının hepsini kuşatan bütünsel bir olgudan söz etmek imkânsızdır. Öte yandan medeniyet bir inanç, kültür ve davranış sistemi olarak kabul edildiği zaman, medeniyetler arasında bir üstünlük veya gelişme derecelendirmesine gitmek objektif bir değerlendirme olmayacaktır (Özakpınar, 1998: 56–57, 75). Dolayısıyla eleştiriye açık olan bu yaklaşım, esasen oryantalist çalışmalar içinde de etnosentrik bir yanılı olarak fazlasıyla geçmekteydi. Elbette Gökalp yaşadığı dönem itibarıyla Batı dışı modernleşme potansiyelini ve imkanlarını görecekte durumda değildi. Çünkü onun zamanında Batı dünyası veya medeniyeti aynı zamanda modernitenin göz kamaştırıcı üstünlük ve yaygınlığının da tek örneği ve adresini oluşturuyordu.

Özakpınar, Gökalp'in bu çerçevede yapmış olduğu kültür ve medeniyet analizlerini eleştiriye tâbi tutar. Ona göre, medeniyet, kültür ürünlerinin meydana çıkması için uygun toplumsal ortamı hazırlar, fertlere benimsettiği inanç ve ahlak nizamı ile onlara bir ruh enerjisi kazandırır, bir çerçeve ve yön kazandırır. Bu açık-

lama, “kültür daha ziyade duygudur, medeniyet akıldır” gibi ya da “kültür manevîdir, medeniyet maddîdir” gibi ayrımları yapay ve yanlış bulan teorik bir yaklaşımdır. Ona göre Gökalp’in medeniyet ve kültür kavramsallaştırmasında, aynı şeyin bazen kültür ürünü, bazen de medeniyet eseri sayan bir belirsizlik ve karışıklık bulunmaktadır. Esasta “medeniyetin bir metoda göre ferdî irade ile meydana getirilen işleri ve eserleri kapsadığı, buna karşılık kültürün ise halk arasında bir ferdî irade çabası olmadan, ortak faaliyetlerle bilinçsizce doğduğu” şeklinde yapılan bir ayırım anlamsız ve gereksizdir. (Özakpınar, 1998: 109). Medeniyeti bir inanç ve ahlak nizamı olarak tanımlayan Özakpınar, bu noktada birbirinden ayrılan Batı Medeniyeti ile İslam Medeniyeti’nin kendi eksenleri etrafında özgün kültürlerle kaynaklık ettiğini belirtir. Ancak değişik medeniyetler çevresinde gelişen kültürlerin öteki medeniyet çevrelerindeki kültürlerinden alış verişi yapabileceğini de buna ekler. Öte yandan millî kültürün değişmez, medeniyetin ise değişebilir olduğu kabulü bir yanlıgı olarak görülmelidir. Zira milletlerin kültürleri zaman içinde değişebilmektedir, önemli olan bu değişmeyi medeniyetin genel çerçevesine uygun bir şekilde yapabilmektir (Özakpınar, 1998: 76-77). Batı medeniyetinin bilim ve teknikle bir tutulmasına da karşı çıkan Özakpınar, Türk milletinin mensup olduğu İslam Medeniyeti çerçevesinde kalarak, Batı Medeniyetinden kendi inancı ve ahlak nizamı ile bağdaşan her kültür ögesini alabileceğini, ancak aykırı kültür öğelerini dışta bırakması gerektiğini açıklar. Batı Medeniyetinde gelişmiş bir kültür ögesi olan bilim ve tekniğin, İslam Medeniyetiyle de uyuşmaması için bir sebep yoktur. Esasen Japonlar medeniyet değiştirdikleri için değil, tam olarak bunu yaptıkları, yani bilim ve tekniği aldıkları için ilerlediler (Özakpınar, 1998: 112-114). Bir medeniyet değişikliği söylemini sosyolojik gerçekliğe aykırı bulan ve bunu eleştiren Özakpınar, zaten medeniyet değiştirmenin de o kadar da kolay olmadığını ifade eder. İnanç ve ahlak nizamının kökünden değiştirilmesi mümkün olmayacağına göre, sözü edilen durum ancak kültür değişmeleridir. Ona göre Gökalp’in aksine bir toplum, başka bir inanç ve ahlak nizamı içinde meydana gelmiş kültür ürünleri arasından kendi medeniyet çerçevesi ile bağdaşan her türlü ürünü alabilir (Özakpınar, 1998: 111).

Özakpınar, Gökalp’in medeniyet tanımlamasının aksine yeni bir tanımlama getirmektedir. Ancak onun Gökalp’in tanımlamasına alternatif olarak sunduğu tanımlama da bazı sorunlar içermektedir. Her şeyden önce sosyolojik anlamda bir medeniyet analizine gitmek, çok büyük ölçekli teorilere dönüş yapmak anlamına gelmektedir. Çelebi’nin dediği gibi zaten sosyoloji medeniyet kavramına kendi tartışma alanı içinde yer bulamamıştır. Ziya Gökalp’in bu çerçevede bir analiz yapması ise, söz konusu kavramlara yaşanan tarihsel sürece uygun olarak daha çok pragmatik ve operasyonel bir zaviyeden bakmasıyla ilgilidir.

4- Kültür ve Medeniyet Teorisinden Ulusal Kültür ve Kimliğe

Gökalp’in kültür-medeniyet ayrımı, onun ismi etrafında ve Türk sosyolojisinde en çok tartışılan konulardan birisidir. Gökalp’e göre, medeniyetler milletlerin

ortak malıdır. Değişik milletlerin müşterek hayatlarından meydana gelen medeniyetler bu anlamda uluslararası bir nitelik taşımaktadır. Ancak bir medeniyet kendi çevresinde yer alan her bir millette “hars” denilen özgün şekiller alır. Medeniyet belli uluslar arasında ortak bir payda olmakla birlikte ayrışma veya farklılıklar hars’la ifade edilen ulusal özellikler ve kimlikte ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden uluslar medeniyetlerini değiştirebilirler, ancak harslarını yani ulusal kimliklerini değiştiremezler. Medeniyet iktisadî, dinî, ahlakî, hukukî fikirlerin toplamıdır. Hars ise dinî, ahlakî, sanatsal duyguların toplamıdır (Gökalp, 1995: 9-10).

Gökalp’e göre, kültür bizim millî benliğimizdir, onu değiştiremeyiz. O hars deyince millî kültürü, tehzib deyince, en seçkin düzeylere kadar yükselebilen genel kültürü ve her millete mensup bireylerin, yüksek eğitim yoluyla ya da ufuk genişlemesi sayesinde kazandığı evrensel kültür ürünlerini kastetmektedir. Kültür öznel; medeniyet ise nesnel bir nitelik taşır. İnançlar, ahlakî görevler ve ülküler kültürün öğeleridir. Bilimsel gerçekler, sağlık, ekonominin kuralları ile iktisadî, ticarî ve ziraî aletler, matematik ve mantık kavramları hep birer medeniyet öğeleridir. Kültür öğeleri sosyalleşme ve sosyal yaptırım gücüyle kendilerini kabul ettirirler, yani topluma uyma duygusu, toplumdan dışlanmama ihtiyacı ile benimsenirler. Oysa medeniyet öğelerine uyulmadığı zaman bunun zararı kişisel planda objektif olarak kendini gösterir. Bu bakımdan kültür vicdana, medeniyet akla hitap eder. Gökalp’in kültür ve medeniyet ayrımı, bütün kültürler ve medeniyetleri kapsayan bir genel tipoloji olmaktan çok Türk kültürüne ve Batı medeniyetine ayarlanmış özgün bir kavramlaştırma gibi görünmektedir. O bilim, teknoloji ve rasyonel örgütlenme biçimlerini medeniyet olarak görür; dolayısıyla kültür olduğu gibi kalarak, akıl ve metot esasına dayalı daha üstün olan Batı medeniyetine geçiş mümkün olacaktır (Özakpınar 2002: 232, 233, 235, 245). Gökalp kültür ve medeniyet olguları arasında bir takım karşılıklar kurmakla birlikte,⁹ onların dinî, ahlakî, hukukî, iktisadi ve fennî sosyal hayatları içermesi bakımından bazı ortaklıklara sahip olduğunu da ifade etmektedir (Gökalp 1976: 25-41). Ancak yapılan tanımlardan hareketle kültür ve medeniyet arasında bir ayrıma gitmek bazı durumlarda imkansız hale gelmektedir. Yani tanımlamalarda ayrımı anlamsız kılan karışıklıklar veya tedahüller söz konusudur. Öte yandan değişim açısından bakıldığında da kültür değişmeye kapalı değil, zaman içerisinde farklılaşan ya da başka kültürlerle etkileşen unsurları içermektedir. Bu tür değişimler sosyolojik bakımdan bir yozlaşma değil, toplumsal etkileşimin zorunlu bir sonucu olarak görülmektedir. Ancak Gökalp’in burada kültürün millîliğine ve değişmezliğine olan vurgusu, millî onurun korunmasına yardımcı olmakta; medeniyetin, milletlerarası ve kolayca değiştirilebilir olması ve daha çok maddî kültürle ilgili olması ise çağdaşlaşmanın, yani Avrupa medeniyetine direnç göstermeden girmenin kolayca gerçekleştirilmesine yaramaktadır.

⁹ Kültür millî, medeniyet milletlerarası özellikte, medeniyet metotla ve bireysel iradeyle meydana gelirken, kültür ise metot ve bireysel iradeyle meydana gelmez, kültür duygulardan, medeniyet ise bilgilerden oluşur, medeniyet taklit yoluyla bir millettten başka bir millete geçebilirken, kültür taklit yoluyla başka milletlerden alınmaz, bir millet medeniyetini değiştirebileceği halde, kültürünü değiştiremez (Gökalp 1976: 25-41).

Kongar'da Gökalp'in 'hars' ve 'medeniyet' arasındaki ayrımını Weber'in *kültürel yapı* ile *sosyal yapı* arasındaki ayrımını andırıldığını belirtmektedir (Kongar 1993: 64). Türkdoğan'a göre ise kültür-medeniyet kavramsallaştırması halk-aydın zıtlığıyla ilgili bir ayrımdır. Çünkü Gökalp'in tanımlamasında *kültür* bize millî olma vasfını kazandırırken, *medeniyet* ise orta malı olarak yerini almaktadır. Kültür bir toplumda ancak aydın sınıfta bozulur, çünkü aydınlar medeniyetle ilişki kurarlar, halk ise sağlam kalır. Aydınlar yüksek öğrenim görmek suretiyle halka yabancılaşırlar. Halk ile aydın arasındaki ayrışma, ancak aydının millileşmesi ile dengeye gelir. Medeniyetin taşıyıcısı olarak aydın, kozmopolittir, halk ise millî kültüre sahiptir (Türkdoğan 1998: 38-39). Gerçekten de Gökalp kültür ve medeniyet arasındaki ayrımı yaparken Osmanlı medeniyetini, Türk halk kültüründen ve millî özelliklerinden uzaklaşarak, kozmopolit ve yabancılaşmış bir yönetim olarak tanımlar. Yine o dönemde Alevi Türkmenlerin mazlumiyetini zamanında Ehl-i Beyt'in uğradığı mazlumiyete benzetir. O zaman Türkmenlerin büyük bir kısmı bu benzerliğe aldarak ata ocağından ayrıldılar, kendi kendilerine ayrı bir edebiyat, ayrı bir felsefe, ayrı bir mabet yaptılar. Sünnî Türkler de, kültür olarak Osmanlı imparatorluğuna tâbi olmadılar. Bunlar da kendi kendilerine millî bir hars yaparak, Osmanlı medeniyetine karşı tamamen ilgisiz kaldılar (Gökalp 1976: 33-34). Uriel Heyd'de Gökalp'in kültür ve uygarlık teorisini dolaylı bir şekilde Tönnies'in "cemaat-cemiyet" dikotomisinden esinlenmiş olabileceğini ileri sürer (Heyd, 1979: 79)

Gökalp'in kültür ve medeniyet ayrımına yönelik bazı eleştiriler de bulunmaktadır. Bu çerçevede örneğin Özakpınar'a göre; Gökalp medeniyeti akıl ve metoda, kültürü duygulara indirgemekte, kültür bizim millî benliğimiz olarak gördüğü için de onun değişmeyeceğini savunmaktadır. Başka bir deyişle, sosyal kurumların duygu ögesinin değişmeden kalacağını, akıl ve metot ögesinin Avrupa medeniyetinden alınarak yerli kültürdeki duygu ögesine monte edileceğini ima etmektedir. Ona göre sorun "başka bir medeniyetin akıl ve metot ögesinin yerli kültürün duygu ögesine sorun çıkarmadan nasıl monte edilebileceğidir" (Özakpınar 2002: 240-241). O, Gökalp'in bu kültür ve medeniyet tasarımının teorik planda kendi içinde tutarsızlıklar içerdiğini düşünmektedir. Şüphesiz bu onun Gökalp'ten farklı olarak, "medeniyeti bir inanç ve ahlâk nizamı olarak, kültürü ise enerjisini ve istikametini, kaynaklandığı medeniyetten alan yaşayış tarzı" şeklinde yorumlamasıyla ilişkilidir. Yine O Gökalp'ten bu yana medeniyet-kültür ilişkisinin yeterince kavranmadığını ve bilimsel yöntem yerine mantıksal tanımlar yoluna gidildiğini ifade etmektedir (Özakpınar 1998: 53, 63). U. Heyd'de Gökalp'i kültür ve medeniyet teorisinde bilimsel olmayan bir yöntem uygulamakla ve duygusal, sübjektif bir yaklaşım sergilemekle itham etmektedir. Ona göre Gökalp, Türkleri kültür yönünden zengin fakat uygarlıkta yoksul gördüğü için kültürün önemine dikkat çekmekte, uygarlığın sınıklarını hakkında uyarılmaktadır. Ancak Gökalp'in kültür ve uygarlık, ulusal ve uluslararası, duygu ve mantık arasındaki çelişkilerin her zaman tutarlı olmaması nedeniyle, tarihsel olguları hatalı biçimde yorumladığını belirten Heyd, Onun Batı uygarlığını da yeterince anlayamadığını savunur. Bununla birlikte Heyd'de Gökalp'in açıklamalarının tarihsel ve toplumsal temellere dayanmaksızın yalnızca

pratik ve toplumsal nedenlerle üretildiğini söylemekle (Heyd, 1979: 76-77, onun pratisyen yönünü ortaya koymuş olmaktadır. Konuya toplumsal ortam açısından baktığımızda, Gökalp'in düşüncelerine yön veren şey, tarihinin en ağır kimlik ve değişim sancılarını yaşamakta olan Türk toplumu için bir şeyler yapılması gerektiği inancı olmaktadır. Eğer düşünceleri toplumsal bağlamlarıyla ilişkili olarak anlamaya çalışacaksak, bu konuda Gökalp'in yazılarından yaşadığı dönemi, ya da söz konusu geçiş sürecinin etkilerini Gökalp'in yaklaşımlarında gözlemek fazlasıyla mümkündür.

Kongar'da Gökalp'in en zayıf kaldığı konunun 'hars' ve 'medeniyet' ayrımı olduğunu belirtir. Ona göre, kültür ve medeniyet belli maddî ve manevî değerlerden oluşur. Maddî araçlarla manevî değerler arasında ise çok yoğun bir etkileşim vardır. Bir toplumun maddî araçlarını ve manevî değerlerinin toplamı o toplumun kültürünü ya da medeniyetini oluşturur. Maddî ve manevî öğeler mutlaka birlikte etkileşime girerler. Bu yüzden bir toplum bir başka toplumdaki yalnızca 'din' ya da 'teknik' alamaz. Etkileşim günlük hayatın bütün alanlarını kapsar (Kongar 1993: 65). Çelebi'nin de bu konuda bazı eleştirileri vardır. Ona göre "Batı dışı toplumlar zaman mekân koordinatları dışında salt spekülatif düzlemde üretilen tarih-dışı modern toplum nominalarını sanki tarih içiymiş gibi model almakta, ancak bununla ne modernleşebilmektedirler, ne de modernleşmelerinin neden mümkün olmadığını kavrayabilmektedirler." (Çelebi 2001: 116).

Aslında Gökalp'in mantıksal sisteminde kültür-medeniyet ayrışması, millî kültürü değiştirmeden ileri Batı medeniyetine girmeye imkân veren bir kurtuluş imkânını içermekteydi. Dolayısıyla yaşadığı dönemle birlikte düşünüldüğünde, Gökalp'in kavramsallaştırması pratik endişelerden kaynaklanmaktadır. Ona göre çöküş halindeki Osmanlı imparatorluğu'nun varlığını sürdürebilmesi, Avrupa'nın sosyal kurumlarını almasına, yani Batı medeniyetine girmesine bağlıdır. Böylece Gökalp'in kültür ve medeniyet analizi, Türk milletinin ulusal kültürüne ve dinine bağlı kalarak Batı medeniyetine girmesine imkân veriyordu (Özarpınar 1998: 85). Bu kavramsallaştırmayı analiz ederken onun tarihsel arka planını dikkate almak, onu belirleyen sebeplerin daha iyi anlaşılmasına imkân verecektir. Gökalp'in düşüncelerini dile getirdiği dönemde, bir çöküşü yaşayan Osmanlı İmparatorluğunda da millî devlete geçiş süreci başlamıştı. Gökalp'in kavramsallaştırması, ulus devletlerin ortaya çıktığı dönemde kendi unsurlarının ayrışmasını izleyen Türk aydını için temel bir refleks olarak kendi kimliğine, yani millî bağlara yönelişinin örneğidir. Gökalp'in görüşleri İmparatorluktan Cumhuriyet'e, çok uluslu yapıdan tek uluslu bir yapıya geçişin habercisidir. Gökalp, milleti tercih ederken hem İslami kimliğin Batılılaşma sürecindeki çelişkilerin aşılmasına işaret etmiş, hem de millî kimliği dini kimlikten üstün tutarak, dini kişisel inanç alanına bırakmıştır (Göle 1986: 61). Kısaca Gökalp'in yapmaya çalıştığı şey, Osmanlı yönetiminin çözmekte geç kaldığı ulusal kimlik sorununu, Osmanlı kimliğinden vazgeçerek Türk kimliğini temel alan milliyetçi bir analizle düzenlemektir. Gökalp'in çalışmaları Türk kimliğinin inşa edileceği bir alt yapının unsurlarını içermektedir.

Sonuç

Gökalp kültür ve uygarlık teorisinde sergilediği yaklaşımlar ve açıklamaları nedeniyle pek çok tartışmaya konu olmuş ve bu çerçevede önemli bir literatür ortaya çıkmıştır. Bu makale söz konusu kavramsal tipleştirilmeyi, üretildiği tarihsel ve toplumsal ortamı içinde anlaşılmasına yönelik yeni bir okumayı amaç edinmiştir. Çalışmanın hareket noktasını ise, farklı varyasyon ve imkânlarıyla birlikte bilgi sosyolojisinin “düşünceleri tarihsel ve toplumsal çevreleri ile bağlantılı olarak anlama ve yorumlama” perspektifi oluşturmuştur. Bununla birlikte söz konusu “düşünceler ile toplumsallık” ilişkisinde bireysel farklılıkları ve sistem dışı gelişmeleri göz ardı etme potansiyeli, bir başka deyişle tarihsici determinizme sapanma ihtimali, sorgulayıcı ihtiyati mesafe ile aşılmaya çalışıldı.

Sonuç olarak Gökalp’in kültür ve medeniyet teorisi, onun değişim sürecinde yaşanan büyük ölçekli tarihsel ve toplumsal bunalımların çözümüne yönelik pratik amaç ve arayışlarıyla ilişkisini dikkate almadan anlaşılamayacaktır. Teorik analizlerinin Türk toplum pratiğine yönelik olması ise spekülatif tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Ancak mevcut toplumsal sürecin ve şartların acil çözümleri zorlayan yapısı, Gökalp için sosyolojik teoriyi bilimsel temellerinde tartışmayı lüzumsuz kılmaya bile lüks hale getiriyordu. Bu bağlamda yaklaşımlarını sadece teoriyle sınırlı tutmamış, çözüm önerileri ve stratejik hedefler de sunmuştur. Zira Gökalp, Türk milletinin tarihinde tekerrür eden medeniyet değişikliklerinin yeni ve son halkasına tanıklık ediyordu, bir başka deyişle ilerleme ve gelişmenin cezbedici adresini oluşturan Batı medeniyetine dâhil olma, onun medeniyet çözümlemesinde odak fikri temsil ediyordu. Ancak bu süreçte geçişin ulusal kültür ve kimliğe bağlı olarak gerçekleşmesi gerekirken, Türk milleti Osmanlı tecrübesinde yüklendiği zafiyetler nedeniyle kültür ve kimlik sorunları yaşamaktaydı. Gökalp bu nedenle çalışmalarında bütün enerjisini, Osmanlı kimliği altında kendi ulusal değerlerini, kültürünü ve kimliğini hep geri plana iten, ihmal eden Türk ulus kimliğinin inşasına ve millî bilincin oluşturulmasına ayırmıştır. Ancak içsel dinamikler bakımından kültür-medeniyet tipolojisinin Osmanlı toplum yapısında bir takım siyasal ve ekonomik kökenli farklılaşmalara karşı tepkileri de içeren bir “merkez-çevre” ayrışmasını işlediğini de gözden uzak tutmamak gerekmektedir. Zira Osmanlı toplum yapısında “medeniyet”, yozlaşmış, kendi millî kimliğine yabancılaşmış, kozmopolitizmi simgelerken, “kültür” ise daha çok kenarda kalmış tarihsel ve kültürel varlığını muhafaza eden Türk milletinin kimliğinde gizlidir. Kavram çiftinin dışsal dinamikler bakımından ele alındığında ise, büyük çaplı bir medeniyet projesi olan modernleşme sürecine dâhil olmanın imkânını araştıran bir analiz olduğuna kuşku yoktur. Ancak bu modernleşmenin o zaman için Batı dışında bilinen ve yaşanan başka bir örneğinin bulunmaması, onunla ilgili yaklaşımların niteliğini de belirlemiş oluyordu.

Gökalp bir aydın sorumluluğu ile yaşadığı çağdaki gelişmelerin Türk milletine olan yansımalarını ve etkilerini araştırarak anlamaya çalışmış, bütün düşünsel ve eylemsel enerjisini ulusal kimlik ve kültür bilincinin inşasına adanarak bi-

limesel ilgi ve araştırma konusu olmuştur. Anlaşılan düşüncelerinde belli bir zamanla sınırlı kalmayan zengin muhteva, onu sosyolojinin farklılaşan alt disiplinleri içinde inceleme ve ilgi konusu yapmaya da devam edecektir.

KAYNAKLAR

- Armağan, M.-S. Coşkun (2004). **Bulutları Delen Kartal-Cemil Meriçle Konuşmalar**, Ufuk Kitaplığı, İstanbul.
- Dikeçligil, B. (1994). “Kültür Kavramının Analizi veya Sosyo-Kültürel Gerçekliğin Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, **Dünyada ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler**, Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 37-47.
- Dullot, L. (1991). **Kitle Kültürü ve Bireysel Kültür**, Çev. Özlem Nudralı, İletişim, İstanbul.
- Ergun, D. (2005). **Sosyoloji ve Tarih, Sosyolojide Yöntem Sorunu**, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Giddens, A. (2000). **Sosyoloji**, Yay. Az. H.Özel-C.Güzel, Ayraç Yay., Ankara.
- Gökalp, Z. (1976). **Türkçülüğün Esasları**, 1.Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Z. (1976a). **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Z. (1976b). **Makaleler I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Z. (1977). **Makaleler III**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Z. (1980). **Makaleler IX**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Z. (1995). **Türk Medeniyeti Tarihi**, (Sad. Yalçın Toker), Toker Yayınları, İstanbul.
- Göle, N. (1991). **Modern Mahrem**, Metis Yayınları, İstanbul.
- Göle, N. (1986). **Mühendisler ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul
- Güvenç, B. (1991). **İnsan ve Kültür**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul
- Heyd, U. (1979). **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Çev. Kadir Günay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İnalçık, H. (1965). “Sosyal Değişme, Gökalp ve Toynbee”, **Türk Kültürü**, S.31, Yıl III, Mayıs 1965, 421-433.

- Kaçmazoğlu, H. B. (1999). **Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar**, Birey Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K. H. (2002). “Ziya Gökalp’te Korporatifçilik, Millet-Milliyetçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 328-333.
- Kemerlioğlu, E. (1996). **Bilgi Sosyolojisi**, Saray Kitabevleri, İzmir.
- Kongar, E. (1982). **Türk Toplum Bilimcileri-I**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Özakpınar, Y. (1998). **Kültür ve Medeniyet Üzerine Denemeler**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Özakpınar, Y. (2002). **İnsan Düşüncesinin Boyutları**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Özlem, D. (1990). **Max Weber’de Bilim ve Sosyoloji**, Ara Yay., 1.B., İstanbul.
- Turhan, M. (1997). **Kültür Değişmeleri**, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Türkdoğan, O. (1998). **Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri**, 2. Baskı, İstanbul, MÜİF Vakfı Yayınları.